

A hangzástól a hangzásig

*all poetry is language
but not all language is poetry.*

Sol Saporta

Amikor Nyirkos István professzort köszönti ez az írás, azért választottam Sol Saporta ismert és gyakran idézett chiazmusát, mert a „Style in Language” SEBŐK TAMÁS által szerkesztett kötetében az adott tanulmány már címében is tömören összefoglalja az utóbbi évtizedben végzett kutatásaim egyik fő kérdését: „The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language” (Style in Language. New York–London, 1960. 82–93).

Nyirkos professzor úr kutatásaihoz olyan módon kapcsolom az alábbiakat, hogy Weöres Sándor költői nyelvében jelentésképző szereppel rendelkező hangzásokról esik szó.

1. Vezessük be a gondolatmenetet közhelyes utalásokkal: a köznyelvi játékokban is gyakran előfordul az „eszperente” nyelv: a csupán *e*-kkel megfogalmazott frázis hangzása monoton. Ilyen sor zárja József Attila *Éhség* című fiatalkori szonettjét: „*s esznek, esznek, nem beszélnek, esznek.*” Könnyű belátni, hogy a rímhívó szóra (*összeesnek*) ráütő *s* befejező pozícióban hangzó *esznek* össze-csengése erősítheti a halmozás fokozó és egyben riasztó jelentését. Tréfás paródia született a tizenéves kamaszok világában Petőfi Sándor *Falu végén kurta kocsmá* kezdetű szövegéből: „*Telek-szegleten szeszelde*” stb. Weöres diákkori versesfüzetében ugyancsak akad eszperente szöveg, *Fekete ecsettel fehérret* címmel (Műhely. Győr, 1993).

FEKETE ECSETTEL, FEHÉRET...

Fekete ecsettel fehérret kenve...

Emberek mentek fel-felénekelve.

Egyszerre nevetve s remegve mentek.

Meztelen életet fehérre kentek

és kentek: fehérrel telt-telt ez élet —

Remegtek: lehet még, regés-fehéret...?

*Nevettek: fehérre festve ez élet
nevet véle — és kentek fehérret.*

*Bérré festékeknek fehérke vére
cseppent embereknek nyelve hegyére....*

*kezére cseppent... és rebegték: méreg.
De selymes, de meleg, kézen e bélyeg.*

*Érkeztek reggel és elmentek este
fekete ecsettel fehérret festve.*

(51–2.)

2. A magyar nyelv egyik finnugor fonológiai sajátossága a palatális–veláris hangrendi oppozíció. Ennek a nyelvrendszerbeli (és rendszeralkotó) tényezőnek poétikai felhasználására számos példát idézhetnénk másoktól is, a magunk korábbi vizsgálataiból is. Az egysoros versek egyike *Fény a lámpában, lámpa a fényben*: a 'fényt adó' (lámpa) és a fény mély és magas hangrendű, ellentétes hangzású lexikai elemekben jelenik meg. Hasonló részletek: *öröknek látszik és muló — mulónak látszik és örök (Öröklét)*, ahol a *muló* és *örök* poláris lexikai ellentétét festi a mély–magas hangzás a refrénben; *minden más fény a felső fénybe ér (A felső fény)*, ahol a *más* szót mély magánhangzója kiemeli palatális környezetéből; *születek meghalni / meghalok születni (Talizmán)*, ahol a *meghalok* az igekötő után veláris igét, a *születek* és *születni* palatális igét és infinitívuszt poétikailag fontos sorrendben tartalmaz, ami valóban óvhatja, védelmezheti az emberben mindazt, amit a halálfélelem veszélyeztet stb.

Jelentős a szerepe Weöres néhány szövegében a magas–mély hangrendnek kompozicionális szempontból is. Korábbi tanulmányokban olvasható, ahogyan a *Szél és lomb* textusában érvényesül a mindenkori második sorokban az *erre-arra-ágak-lengnek* sokféle szimmetrikus elhelyezése. Anélkül, hogy most a „kristályvers” szimmetriáit és disszimmetriáit elemeznénk, csak utalunk rá, hogy egyedülálló módon mesteri a magas és a mély magánhangzók megoszlása, ahogyan a strófánként 5-6-7-8 szótagos többlet jellemző, de úgy, hogy 5 magas, 6 mély, 7 mély, 8 magas következzenek rendre, s végeredményben pontosan annyi magas vokális alkotja a szöveget, amennyi mély. Ez a fajta szabályosság, transzparencia, kristályszerű felépítés önmagában hordozhatja a rafinált egyszerűségnek olyan értelmezését, amelyben a közhelyszerű lexikai tartalom ('a szél lengeti az ágot') tökéletes rejtett rendet hoz hangzásban, retorikai alakzatokban, kompozícióban.

A kompozíció és a mesteri hangzásszerkezet jellemzi az *Ünnep* című szonettet is. A félsorokból komponált tizennégy sor pontosan annyi magas, amennyi mély magánhangzót tartalmaz: a csengő-bongó vokálisok, a félsorok belső rímei mind ezt a rendet közvetíthetik égen és földön. A szerkesztés kiemeli a nem ismétlődő *dal* fontosságát is, a befejező frázisban az a fél sor tér vissza: *a szívben ünnepély*. Ezzel a cím *Ünnep* szavának a reddíciója is megformálódik.

3. Egészen különleges jelentésképző szerepe van az alábbi szövegben a hangzásnak a textus egészében is, egyedi módon a poétikai fontosságú pozícióban, a rímelésben is. Szóba jöhet a strófáknaként hangzó vokálisok számának rendje az értelmezésben stb.

DIÁKNOTESZ
(Részlet)

„Nem megy a színusz-tétel, Sándor.”	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Fehér kréta, fekete tábla</i>	'U—U—U—U—U—U—U
<i>és én szürkén tapogatok csak</i>	—U—U—U—U—U—U—U
(„Sándor, négyesre vagy lezárva...”)	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Az egész már egy messze álom.</i>	U—U—U—U—U—U—U
<i>Eridj csak helyre, lóg a fejed,</i>	'U—U—U—U—U—U—U
<i>nem megy a színusz-tétel, Sándor.</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Lesznek, akik értik a dürgést,</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>akiknek keze tette bátor.</i>	U—U—U—U—U—U—U
<i>Ez már az élet. Nincs itt helyed.</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>A végtelenbe tapogattam,</i>	U—U—U—U—U—U—U
<i>ott kerestem a befogókat...</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Nem megy a színusz-tétel, Sándor,</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>hiába susogsz gyáva szókat</i>	'U—U—U—U—U—U—U
<i>hogy: a táblába lelket adtam</i>	UU—U—U—U—U—U—U
<i>végtelen éje volt a tábla</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>a kréta tévedt messzi vándor</i>	U—U—U—U—U—U—U
<i>s a számok a síkon remegtek</i>	—U—U—U—U—U—U—U
<i>Nem megy a színusz-tétel, Sándor,</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>bújj vissza és szüless meg újra.</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Én, végtelenben kréta-vándor,</i>	—U—U—U—U—U—U—U
<i>nem találtam a befogókat...</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>Jaj, nem való e tábla-élet</i>	—U—U—U—U—U—U—U
<i>végtelenbe tapogatóknak,</i>	'—U—U—U—U—U—U—U
<i>nem megy a színusz-tétel, Sándor.</i>	'—U—U—U—U—U—U—U

(Egybegyűjtött írások I, 33.)

Szigeti Csaba egyik fontos megfigyelése az volt (1993 márciusában, a kandidátusi értekezésünk munkahelyi vitáján), hogy a sorisméltéses kompozíciók iterációs szabálya meghatározhatja a strófák számát, azaz a szöveg terjedelmét is: ha itteni példánkban ötsoros strófákban lefelé halad az ismétlődő sor, nem lehet hosszabb a textus öt versszaknál.

Weöres egyik diákkori elképzelése az volt, hogy matematikus lesz — akkori-ban a *négyes* azonban nem a mai *jó* megfelelője volt... Mint a tantárgyak anya-

gában általában, a diák költő csakis az őt érdeklő dolgokkal kívánt foglalkozni, s a szinusztétel bizonyítása nem tartozott a számára érdeklődést keltő ismeretek közé. Ez lehetett az oka a bukásának is. Ezért vándorol a strófa nyomtatott formáján lefelé a *Nem megy a szinusz-tétel, Sándor*. Talán nem is maga a tétel (a háromszögben bármely két oldal aránya egyenlő a velük szemben fekvő két szög szinuszának arányával), hanem inkább a bizonyítás meg nem tanulása okozhatta a gondot.

Az ötsoros versszak rímtechnikája abból a szempontból is kínál kifejező lehetőségeket, ahogyan nem rímel, abból is, ahogyan rímel. Rendre egy sor, a középső nem rímel a többivel: *és én szürkén tapogatok csak — Lesznek, akik értik a dürgést — Nem megy a szinusz-tétel, Sándor — s a számok a síkon remegtek — Jaj, nem való e tábla-élet...* A mindenkori kezdősor a befejezővel, a második a negyedikkel viszont rímel, azaz a szinusztételnek megfelelően a vele szemben fekvő sorból nézve: ha a középső, a harmadik sort szimmetriatengelynek tekintjük.

Maguk a rímek a konnotációk segítségével jelentősen hozzájárulhatnak a kifejezhető tartalomhoz. Egymást segítő, nyomatékosító szerepben: *Sándor — álom, tábla — lezárva; fejed — helyed, Sándor — bátor; tapogattam — lelket adtam, befogókat — gyáva szokat; tábla — ujra, vándor — Sándor; befogókat — tapogatóknak, kréta-vándor — Sándor*.

Az ismétlődő — rímelő vagy nem rímekben szereplő — lexikai elemek a hangzó anyagban a költői habitust, a költőietlen valóság és a költő által teremtett világ ellentétét festhetik. A második strófában a rímelő sorok közül az egyikben *Sándor*, a másikban éppen nem a vele azonos személyekre utalóan a predikátum: *(tettre) bátor*. Gyakori a *végtelen* (négyyszer), a *tapogat, tapogató* (háromszor), ehhez *a táblába lelket adtam*; a rímekben a *messzi vándor* is *Sándor*, a valamikori *kréta-vándor* is *Sándor* — akinek *nem megy a szinusz-tétel*.

A kesernyés hangulatú tartalomnak megfelel a trochaikus lejtés. A *lóg a fejed — Nincs itt helyed* frázisok záró szótagjában a helyzetnek megfelelően hosszú szótag jelölése mellett azért döntöttem, mert így határozottabb, kategorikusabb lehet mindkét kijelentés.

Ami pedig a nyomatékos elemeket illeti, az értelmezésben kézen fogva vezetik az olvasót és a hallgatót: *Nem megy — Sándor — Fehér — fekete — szürkén — négyesre — egész — messze — Eridj — helyre — lóg — nem megy — Sándor — Lesznek — értik — tettre — Ez — élet — nincs helyed — végtelenbe — ott — befogókat — Nem megy — Sándor — hiába — gyáva — táblába — lelket — végtelen — tábla — kréta — tévedt — messzi — számok — síkon — Nem megy — Sándor — bújj — szüless — végtelenben — kréta-vándor — nem találtam — befogókat — nem való — tábla-élet — végtelenbe — nem megy — Sándor*. A kudarc emlékét festheti az is, hogy az utolsó strófában háromszor tagadószó áll az ige előtt: *nem találtam, nem való, nem megy*.

A magas és mély vokálisok ebben a szövegben elsősorban nem eloszlásukkal tűnnek ki, hanem azzal, ahogyan a változatos hangzást az egyes sorokban aláfesztő vagy ellenpontoszó módon szolgálják. Néhány példa: *és én szürkén — tapogatók csak, Sándor — négyesre — vagy lezárva, végtelen éje — volt a tábla, végtelenbe — tapogatóknak* stb. A magánhangzók (és így a szótagok) száma azonban fontos, hiszen éppen negyvenöt (45) van egy versszakban — az öt-öt sorban kilenc-kilenc. (A szinuszfüggvény is eszünkbe juthat erről a hullámzásról: a vokálisok száma 45–90–135–180–225.) A vokálisok a rímekben többféle szimmetriát és antiszimmetriát valósítanak meg: *o-a-X-a-o*, *e-o-X-o-e*, *a-a-X-a-a*, *a-o-X-o-a*, *o-a-X-a-o* stb. (A mindenkori harmadik sor nem rímel a többiekkel, ezt jelöltük X-szel.) A negyedik és az ötödik strófa magas–mély magánhangzóinak eloszlása éppen egymás fordítottja, a rímhangzóké is ilyen; az első strófa és az utolsó strófa rímhangzói megegyeznek (*Sándor — álom | kréta-vándor — Sándor*): az elsőt kezdi, az utolsót befejezi a *nem megy a szinusz-tétel, Sándor...*

4. Közhelyes megállapításokra vezetne, ha arról írnánk, hogy Weöres szövegeiben gyakori a poétika licenciáknak megfelelő rövid–hosszú magánhangzók alkalmazása, még úgy is, ha kimutatnánk, milyen hatása van a költő verseiben a magánhangzó-hosszúságokra a csöngői anyanyelvi ejtésmódoknak. Nemcsak a metrikai-ritmikai szerkezeteknek a variánsai kínálnak gazdag anyagot ehhez, s nem csupán Weöres textusaiban. Annak azonban egyedülállóan Weöres költészetében lehetünk tanúi, ahogyan a költő a magyar nyelv rendszeréből a hangzóállomány metrikai és hangsúlyozási lehetőségeit használta fel jelentésképző változataikban. Számos metrikával foglalkozó szerző bemutatta, ahogyan a csupa rövid szótagtól kezdve (*Fut robog a kicsi kocsi / rajta ül a Haragosi*) a csupa hosszú szótagig (*Éj-mélyből fölzengő / csing-ling-ling száncsengő*) és a számos variációig mennyi kísérlet és mennyi telitalálat született.

Új könyvében TÜSKÉS TIBOR szellemesen jelzi, hogy a „Magyar etűdök” 87. darabjában a rímszerkezetben milyen jelentős szerepe (és jelentésszerepe) van az *i* és *ú*, illetve az *i* és *u* hangzásának a harmadik és a hetedik sorban:

*Furcsa ember az irigy,
torkán mérges a mirigy,
egyszer úgy, egyszer így,
az irigynek sose higgy.*

*Furcsa ember a hazug,
nyelve csípős, mint a lug,
egyszer így, egyszer úgy,
hogy igazat sose tudj.*

TÜSKÉS TIBOR kommentárja: „Hogy az »így« és az »úgy« szavak kétféle kombinációjából melyik versszakba illik az »a« + »b« képlet, és melyikbe a »b« + »a« képlet, azt a versben elrejtett zenei törvényszerűség szabja meg. Vagyis a

versszakok harmadik sorának kimondása előtt egy pillanatra meg kell állni, és a sor végére és az egész versszak zenei hangzására, rímképletére kell figyelni. Mert az első versszakba ez a sor illik: »egyszer úgy, egyszer így«, a második strófa harmadik sorába pedig ez a sor illik: »egyszer így, egyszer úgy«. A két elem (»így« és »úgy«) kombinációját tehát törvényszerűség, az egész versszak zeneisége (rímképlete) határozza meg.” (A határtalan énekese. Bp., 2002. 13–4).

5. Mit kívánhatunk a Jubilánsnak Weöressel? Először is, hogy a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat kutatásában kövesse siker elemzéseit: mind a nyelvi tényezők, mind az ezekkel kapcsolatos nem nyelvi tényezők vizsgálatát. Kívánom, hogy az irodalmi szövegek kutatásában is kísérje a munkáiban megszokott invenció és erudíció. S talán legalább ennyire fontos kívánság: pályáját ne zavarja meg *se irigy, se hazug*.

NAGY L. JÁNOS